

Alexandru Mareș

ÎN CĂUTAREA UNEI PATERNITĂȚI

1. Dintr-un amplu studiu pe care Eugenia Dima și Gabriela E. Dima îl consacră traducerilor românești din secolul al XVIII-lea ale *Vieții lui Petru cel Mare* (autor Antonio Catiforo) aflăm, nu fără uimire, că ultima, în ordine cronologică, dintre aceste traduceri este reprezentată de „versiunea anonimă de la Brașov”¹. Or, în prefața unuia dintre manuscrisele traducerii respective se precizează că transpunerea în limba română a fost înfăptuită de „Rodion Popovici, dascălul orașului cetății Brașov”, identificat de N. Iorga cu Radu Tempea, iar de alți cercetători cu Radu Duma. Amintind în treacăt de ultima identificare, Eugenia Dima și Gabriela E. Dima încadrează traducerea în seria celor cu autori anonimi, menționând totuși, în capitolul *Concluzii*, că atribuirea ei lui Radu Duma sau lui Rodion Popovici s-a întemeiat pe „argumente insuficiente”². Expeditiv și, totodată, inexact modul în care este tratată chestiunea paternității acestei traduceri. Este, de altfel, motivul care ne-a determinat să o readucem în atenția specialiștilor.

2. Pentru urmărirea discuției ce urmează sunt necesare câteva precizări.

Traducerea s-a păstrat în două manuscrise, ambele copiate în Brașov, dintre care cel mai vechi (BAR, ms. rom. 2476) a fost scris de Ioan Zacionea, care își notează numele și data scrierii în două locuri distincte: la sfârșitul cărții a II-a („februarie 9, 1783”) și la sfârșitul textului („1784, noemvrie 2”)³. Al doilea manuscris (BAR, ms. rom. 3161), copiat de căpitanul Zamfir Marco, cuprinde, alături de *Viața lui Petru cel Mare* (f. 2–116), *Istoriia a marelui cneaz Dimitrie Ioanovici, samoderjițul a toatei Rosiei* (f. 187–215^v) și *Începerea istoriei războiului de la cetatea Beciului* (f. 216–279^v; lipsește sfârșitul). Din indicațiile care însoțesc titlurile primelor două texte aflăm că traducerea lor s-a efectuat din limba rusă de către „domnia lui, chirio, chir Rodion Popovici, dascălul orașului cetății Brașov” (pentru *Viața lui Petru cel Mare*), respectiv de „dascălul Radu Popovici... la ano 1785, martie 12” (pentru *Istoriia a marelui cneaz Dimitrie Ioanovici*). Copierea

¹ Eugenia Dima, Gabriela E. Dima, *Vita di Piètro de Antonio Catiforo și versiunile românești din secolul al XVIII-lea*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2013, p. 151–152.

² *Ibidem*, p. 152, 224.

³ Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești. B.A.R. 1601–3100*, [vol.] II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 284.

ambelor scrieri s-a încheiat în cursul anului 1788: prima la 20 aprilie, a doua la 29 aprilie⁴. Potrivit datelor notate în manuscrisul copiat de Ioan Zacionea traducerea *Vieții lui Petru cel Mare* este anterioară datei de 9 februarie 1783.

A doua precizare se referă la limba din care a fost tradusă această scriere. În pofida faptului că pe pagina de titlu a manuscrisului copiat de Zamfir Marco se indică traducerea textului din rusă („limba muscălească”)⁵, deținem suficiente dovezi, produse de cele două cercetătoare ieșene, că transpunerea s-a efectuat, în realitate, din greacă⁶. Informația greșită existentă pe pagina de titlu s-a datorat neîndoielnic copistului. Constatând că pentru *Istoriia a marelui cneaz Dimitrie Ioanovici* se specifică traducerea ei „din limba rusă”⁷, mențione de altfel exactă⁸, Zamfir Marco a crezut că și prima scriere s-a întemeiat pe un original rusesc, notând, în consecință, această informație eronată.

Ar mai fi de reamintit faptul că traducerea românească reproduce din textul grecesc al lui Antonio Catiforo numai materia primelor patru cărți, înlocuind, în schimb, următoarele două cărți, a V-a și a VI-a, printr-o compilație din mai multe surse istorice românești, reunite de traducător în cartea a V-a, la care s-a adăugat și o traducere mai veche a unei broșuri rusești referitoare la moartea și înmormântarea lui Petru cel Mare⁹. Traducerea din urmă (vezi f. 174^r/20–186^v), introdusă cu unele

⁴ Gabriel Ștrempel, *op. cit.* [vol.], II, p. 33.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Eugenia Dima, Gabriela E. Dima, *op. cit.*, p. 152–154. Semnalăm, la rândul nostru, alte câteva cuvinte de origine greacă, ilustrative pentru sursa urmată de traducător: *autocrator* „monarh absolut” (< gr. αυτοκρατορ) 135^r/9, *clironom* „moștenitor” (< gr. κληρονομος) 6^v/7–8, *eparhie* „provincie, ținut” (< gr. επαρχία) 135^v/11, *iros* „erou” (< gr. ιρος) 13^v/18, *prințip* „principe” (< gr. πριντσιπος) 11^r/14, *pronomie* „privilegiu” (< gr. προνομιον) 136^r/16–17, *scopos* „scop, țință” (< gr. σκοπος) 37^r/14; *xenodoh* „primitor de străini” (< gr. ξενοδοχος) 136^v/7.

⁷ Gabriel Ștrempel, *op. cit.* [vol.], III, p. 33.

⁸ Vezi numeroasele cuvinte de origine rusă existente în traducerea românească, preluate de noi din textul ms. rom. 3161: *cneaz* „principe” (< rus. князь) 187^v/1, 7 etc., *cne(a)jiță* „principesă” (< rus. княжна) 196^v/10, 198^v/10, *concenie* „sfârșit” (< rus. кончание) 189^v/17, *gvardiia* „gardă” (< rus. гвардия) 192^v/14, *marele cneaz* „voievod” (< rus. великий князь) 197^r/9, *oblastie* „putere, stăpânire” (< rus. области) 197^r/15, *polc* „ceată de ostași” (< rus. полк) 196^v/4, *pravoslavie* „ortodoxie” (< rus. православие) 196^r/6, *pristav* „opreliște, stavilă” (< rus. пристав) 198^r/8, *samoderjiț* „autocrat, monarh absolut” (< rus. самодержец) 187^r/3 etc.

⁹ Vezi BAR, ms. rom. 1134, f. 61^r–72^v, sub titlul *Înștiențare pentru moartea marelui Petru, imperatorului a toată Rusiia*; cf. Ștefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, III, curs, 1940–1941, p. 83; Paul Cernovodeanu, *Pierre le Grand dans l’historiographie roumaine et balkanique du XVIIIe siècle*, în „Revue roumaine des études sud-est européennes”, Tome XIII, 1975, nr. 1, p. 90; Eugenia Dima, Gabriela E. Dima, *op. cit.*, p. 172–221. Două fragmente din acest text au fost reproduse de M. Gaster în *Crestomatie română*, vol. II, Leipzig–București, 1891, p. 53–54.

mici modificări¹⁰ la sfârşitul cărţii a V-a, s-a efectuat, într-adevăr, din limba rusă după cum dovedesc numeroasele „rusisme” din text: *baldahin* „baldachin” (<rus. балдахин) 181^v/6, *coleghie* „colegiu” (<rus. коллегия) 175^v/20, *sneaz* „principe” (<rus. князь) 185^v/11, *comandir* „comandant” (<rus. командир) 180^v/8, *feltmarşal* „feldmareşal” (<rus. фельдмаршал) 175^v/18, *flot* „flotă” (<rus. флот) 184^f/8, *gheneralitet* „corpul generalilor” (<rus. генералитет) 178^f/5, *gvardie* „gardă” (<rus. гвардия) 175^v/18, *încoronaţia* „încoronare” (<rus. коронация) 179^v/8, *marşal* „mareşal” (<rus. маршал) 183^v/6, *personă* „persoană” (<rus. персона) 175^v/13, *porţiön* „raţie” (<rus. порцион) 180^v/11, *prestol* „tron” (<rus. престол) 179^v/17, *provinţie* „provincie, ţinut” (<rus. провинция) 180^f/12, *publică* „public” (<rus. публика) 176^v/7, *rezedent* „rezident” (<rus. резидент) 184^v/8, *samoderjeţ* „autocrat, monarh absolut” (<rus. самодержец) 174^v/1, *signal* „semnal” (<rus. сигнал) 182^v/20, *stoliţă* „capitală” (<rus. столица) 174^v/16–17, *standart botic* „barcă pescărească standard” (<rus. стандарт ботик) 184^f/5, *ţeremonie* „ceremonie” (<rus. церемония) 181^f/7, *untăr-ofiţir* „subofiţer” (<rus. унтер-офицер) 183^v/6, *verstă* „unitate de măsură egală cu 1,067 km” (<rus. верста) 174^v/19. Prin urmare, menţiunea copistului privitoare la traducerea din limba rusă a *Vieţii lui Petru cel Mare* conţine un dram de adevăr, dacă ne raportăm la porţiunea finală a acestei scrieri.

3. Calitatea de traducător atribuită de Zamfir Marco lui Rodion Popovici a fost contestată pe considerentul inexistenţei unui dascăl cu acest nume în actele braşovene din ultimul sfert al secolului al XVIII-lea¹¹. Nu a fost înregistrat în această perioadă în Şcheii Braşovului niciun dascăl numit Radu Popovici¹².

¹⁰ Pentru exemplificarea diferenţelor existente între versiunea din ms. rom. 3161 şi aceea din ms. rom. 1134 (datând din 1757), reproducem părţile de început ale celor două versiuni.

ms. rom. 1134

ms. rom. 3161

Ca cu singură adevăriniţa şi cu tot dinadinsul să arătăm *moartea* marelui *monarhului nostru ne pohteaste lucrul acestuia, pentru* că de la limbile ceale streine multe istorii tipărite au ieşit pentru acestaş lucru, *ceale ce sânt foarte depărtate de adevăr. Pentru aceasta toate* precum s-au întâmplat să vor arăta.

(f. 61^v)

Ca cu singură adevăriniţa şi cu tot dinadinsul să arătăm *pristăvirea* marelui *stăpânitorului a toată Rosiia şi noi*, că de la limbile cele streine multe istorii tipărite au ieşit pentru acestaş lucru, *care cercându-le am văzut* că sânt foarte depărtate de *adevărat. Iară aicea cu adevăr* precum s-au întâmplat *cu amănuntul le arătăm.*

(f. 74^{r-v})

¹¹ Vezi Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Şcheii*, vol. I (1700–1783), Braşov, 1901, vol. II (1784–1810), Braşov, 1902; *Catalogul documentelor româneşti din Arhivele Statului de la Braşov*, vol. I, 1521–1799, Bucureşti, 1955.

¹² În anii 1805 şi 1806, la Braşov înregistrăm o persoană numită Radu Popovici, care era un fel de reprezentant şi secretar al protopopului local; vezi Stere Stinghe, *op. cit.*, vol. II, p. 266 şi 291.

Menționăm că pentru Zamfir Marco ca de altfel și pentru alți șcheieni cele două nume, *Rodion* și *Radu*, par să fi fost sinonime. Numele *Rodion*, extrem de rar în onomastica românească, mai cunoaște o atestare șcheiană. Într-un act din 1750 Dimitrie Duma, fiul gocimanului Radu Duma, se iscălește *Dimitrie Rodion*. Apelând la *Rodion*, pe care-l credea un substitut al lui *Radu*, Dimitrie Duma a vrut să indice că este fiul lui Radu Duma¹³. Deși între *Rodion* și *Radu* nu există nicio legătură¹⁴, identitatea celor două nume a fost reluată, cum am văzut, și de Zamfir Marco. Se poate, prin urmare, presupune că asocierea acestor nume de către unii șcheieni s-a datorat temelor lor apropiate: *rod* (< *Rodion*), respectiv *rad* (< *Radu*).

4. Identificarea lui Rodion (Radu) Popovici cu Radu Tempea V a fost afirmată, nu și probată, de N. Iorga¹⁵. În crearea acestei ipoteze, istoricul s-a orientat foarte probabil după felul în care cărturarul respectiv s-a iscălit în câteva acte locale: *Radu Tempea Popovici*¹⁶, numele din urmă fiind folosit în accepția *fiu de popă*¹⁷. Ipoteza a fost respinsă de Al. Lăpedatu, care remarca nepotrivirea dintre funcția de dascăl atribuită traducătorului și cea de protopop deținută de Radu Tempea V¹⁸. Istoricul ardelean nu avea însă dreptate, întrucât la data alcătuirii traducerii (ante 9 februarie 1783) Radu Tempea V nu putea fi protopop; el abia împlinise 15 ani¹⁹, o vârstă totuși prea mică pentru a întreprinde o traducere după surse grecești și rusești și, mai ales, pentru a cunoaște atât de bine cronicile românești puse la contribuție la realizarea cărții a V-a.

5. Al. Lăpedatu s-a pronunțat cel dintâi în favoarea atribuirii traducerii lui Radu Duma, invocând calitatea de dascăl pe care acesta a deținut-o la școala din Șcheii Brașovului²⁰. Unii cercetători au acceptat identificarea lui Rodion Popovici cu Radu Duma²¹, alții, dimpotrivă, au considerat-o insuficient argumentată.

Totuși opinia paternității lui Radu Duma devine credibilă, dacă o examinăm în lumina faptelor care ne stau la dispoziție.

¹³ Candid C. Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*, vol. II (1743–1837), Brașov, 1946, p. 31, nota 3 și p. 82.

¹⁴ Christian Ionescu, *Mica enciclopedie onomastică*, Editura Enciclopedică Română, București, 1975, p. 239, s.v. *Radu* și p. 244, s.v. *Rodica*.

¹⁵ *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, VII, București, 1904, p. 47, punctul 4 din cuprinsul notei 3, *idem*, *Două biblioteci de mănăstiri: Ghighiu și Argeș*, București, 1904, p. 29.

¹⁶ Stere Stinghe, *op. cit.*, vol. II, p. 5 (octombrie 1785), p. 16 (22 februarie 1788).

¹⁷ Alex. Lăpedatu, *Doi cărturari brașoveni din sec. XVIII și câteva documente împotriva Unirii*, București, 1915, p. 6.

¹⁸ *Ibidem*, p. 6–7.

¹⁹ Candid C. Mușlea, *op. cit.*, vol. II, p. 156.

²⁰ *Op. cit.*, p. 7.

²¹ Candid C. Mușlea, *op. cit.*, vol. II, p. 307; Nicolae Albu, *Doi cărturari brașoveni din veacul al XVIII-lea: Ion Duma și Radu Duma*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXXI, 1963, nr. 9–10, p. 991; Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 90.

Datele despre traducătorul *Vieţii lui Petru cel Mare* şi al *Istoriei a marelui cneaz Dimitrie Ioanovici* ne-au fost comunicate de un bun cunoscător al localnicilor din Şcheii Braşovului²². Rodion Popovici s-a recrutat dintre şcheieni, Zamfir Marco informându-ne că acesta a fost „dascălul oraşului cetăţii Braşov”, oraş în contextul respectiv desemnând Şcheii Braşovului, suburbie a cetăţii de la poalele Tâmppei²³. În perioada care ne interesează (ante 9 februarie 1783), dascăl al şcolii locale din Şchei a fost din 1772²⁴ şi până în 1791²⁵, când probabil moare, Radu Duma. Acesta primise o bună instrucţie, cunoştea limbile latină, greacă şi rusă, şi potrivit unei însemnări de epocă a tradus „multe cărţi”²⁶, dintre care astăzi ne sunt cunoscute *Livada duhovnicească* a lui Ioan Moshos, *Piatra smintelii* a lui Ilie Miniati, *Păşunea oilor celor cuvântătoare*, *Minei* pe luna septembrie şi *Preoţia sau îndreptarea preoţilor* (ultima tipărită la Viena în 1786 şi la Sibiu în 1789)²⁷. În concluzie, Radu Duma întrunea calităţile necesare identificării sale cu Rodion Popovici: în perioada care ne preocupă, el deţinea funcţia de dascăl în Şcheii Braşovului şi, totodată, cunoştea limbile greacă şi rusă, indispensabile transpunerii în română a celor două scrieri referitoare la istoria Rusiei. În plus, numele *Rodion Popovici* permite cu uşurinţă să transpară identitatea lui Radu Duma, câtă vreme *Rodion* este echivalat cu Radu chiar de către Zamfir Marco, iar *Popovici*, care în unele limbi slave desemna pe fiul popii²⁸, se potrivea dascălului nostru al cărui tată, Dimitrie Duma, a fost într-adevăr preot²⁹.

²² În documentele locale din perioada 1768–1792, Zamfir Marco este consemnat în diverse ipostaze (martor, scriitor de acte, negustor); vezi Stere Stinghe, *op. cit.*, vol. I, 1901, p. 267–268, 270; *Catalogul documentelor româneşti din Arhivele Statului de la Braşov*, vol. I, nr. 941, 967, 995, 1077, 2637.

²³ Pentru delimitarea Şcheilor, denumiţi şi oraşul *Bolgarseg*, de cetatea Braşov, vezi BAR, ms. rom. 2481, copiat în 1777 de Simeon Hârs: „Că întâia la acest oraş, ce se numeşte Bolgarseg, ce iaste lângă cetatea Braşov, la acest oraş iaste o besearecă ce iaste hramul Sfântului Nicolae” (s.n.; Al. Mareş); cf. G. Ştrempele, *op. cit.* [vol.], II, p. 286.

²⁴ Candid C. Muşlea, *op. cit.*, vol. II, p. 300.

²⁵ *Catalogul documentelor româneşti din Arhivele Statului de la Braşov*, vol. I, nr. 2415. Pentru alte documente care îl amintesc pe dascălul Radu Duma, vezi nr. 853, 1083, 1093, 1136, 1154, 1164, 1590, 1670, 1818, 1824, 1883, 2081, 2095, 2120 şi 2162.

²⁶ Alex. Lăpedatu, *Un început de traducere a Mineilor la Braşov în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Revista istorică”, anul I, 1915, nr. 6, p. 112.

²⁷ Vezi, pentru acestea, Alex. Lăpedatu, *Doi cărturari braşoveni din sec. XVIII şi câteva documente împotriva Unirii*, p. 5; N. Albu, *op. cit.*, p. 988–991. Însemnările cu conţinut istoric care continuă cronică lui Radu Tempea II şi pe care unii cercetători le-au atribuit dascălului Radu Duma (Em. E. Kretzulescu, *Codex Kretzulescus*, în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie”, XI, 1910, partea I, p. 17–36, partea a II-a, p. 265–281 şi XII, 1911, partea I, p. 52–88; I. A. Pop, „*Codex Kretzulescus*” şi locul său în istoriografia din Şcheii Braşovului, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca”, XXI, 1978, p. 401–410) aparţin, potrivit cercetărilor întreprinse de N.A. Ursu, lui Simeon Hârs (*Un cronicar braşovean necunoscut: Simeon Hârs*, în volumul autorului *Contribuţii la istoria literaturii române. Studii şi note filologice*, Editura Cronica, Iaşi, 1997, p. 237–268).

²⁸ Franz von Mikosich, *Dictionnaire abrégé de six langues slaves. Kratkij slovar šestih slavjanskix jazikov*, Philo Press, Amsterdam, f.a., p. 590, s.v. *popovi* *ѣб*, m., - *овна* f.

²⁹ Vasile Oltean, *Şcoala românească din Şcheii Braşovului*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989, p. 99.

6. Examinarea sub raport lingvistic a traducerii *Vieții lui Petru cel Mare* și a traducerilor aparținând lui Radu Duma relevă o serie de trăsături comune a căror prezentă în cele două categorii de texte nu poate fi întâmplătoare³⁰:

ajutorință s.f. „ajutor”: „ca să voiască cu el o *ajutorință* de războiu” (VP, 7^v/4–5); cf. 10^f/4–5, 58^f/5, 62^f/18 – „Noi nu sântem fără numai păcate și fără de *ajutorința* darului lui ne piardem” (PO, 182^f/14–15); cf. 180^f/18, 181^v/23, 182^f/15, 196^f/18.

apoi adv. în comparativul de superioritate *mai apoi* „mai târziu”: „Iară *mai apoi*, după legăturile care au fost făcute cu siveții..., o au lăsat supt stăpânirea șvezilor” (VP, 62^f/12–14); cf. 77^f/9, 79^f/2–3, 82^f/10, 86^v/1 – „Și *mai apoi*, după trei ani și zece luni au păstori<i>i sale, cei cu purtare de grije... au trecut în preanorocita viață” (PS, 14^f/11–16); „Pentru aceasta s-au născut aicea în lume ca să facă și să păzească poruncile lui Dumnezeu și *mai apoi* să să ducă în ceriu” (PO, 179^f/15–17); cf. 180^v/4; „*Mai apoi* să gătească pre sine când le lucrează” (IP, 3^v/4–5).

ci dar(ă) loc. conj. „decî”: „*Ci dară* împăratul Petru... au vrut să să preumbe” (VP, 46^v/2-3); cf. 49^f/5, 51^f/17, 61^f/4, 64^f/17 – „*Ci dar* făcându-să îndelungat sfat... așa s-au arătat din toți ceialalți mai vrednici ca să priimească această înaltă vrednicie” (PS, 24^f/3–9); cf. 25^f/1, 40^v/14, 43^v/15, 71^v/14, 76^f/4; „*Ci dară* să să păzească să nu auză înfricoșatul acela glas” (PO, 193^v/20–22).

cu cale loc. adv. „potrivit, nimerit, corect, drept”: „cetățenii Poloniei au socotit *cu cale* și potrivire să ajute pre acest Dimitrie” (VP, 10^f/10–12); cf. 62^f/1 – „Pentru aceasta cu dreptate și *cu cale* și cuvios fieștece păstoriu să ia de la turma lui și ceareri și ajutorințe” (PO, 196^f/16–18); cf. 190^f/3, 195^f/2–3, 196^v/9.

cu lesnire loc. adv. „fără dificultate, ușor”: „oamenii... *cu lesnire* rabdă ostenealele și patimile” (VP, 3^f/5–7); cf. 37^f/12 – „*cu lesnire* să săvârșască aceea ce pohtea” (PS, 30^v/9–10); cf. 28^v/17.

din destul loc. adv. „în cantitate mare, în mare măsură; în mod intens”: „într-o mărime ca aceea, carea *din destul* i să vedea în privirea ochilor” (VP, 74^f/19–20); cf. 82^f/16, 84^v/13, 87^v/3; „*Din destul* au fost în cnejia lor” (IDI, 189^f/2–3); cf. 212^f/3 – „care atâtea trupuri și dăscălii mărturiseaște și *din destul* pretutindinea propoveduiaște” (PS, 14^v/9–12).

dori vb. „a vrea”: „cetatea Narva pre care foarte tare *dorea* ca să o dobândească” (VP, 66^v/21–67^f/1); cf. 35^v/16, 174^f/17 – „era întru bănuire Ignatie cum că acesta ar fi mișcat aceste turburări *dorind* ca să să ridice iarăși în scaun” (PS, 26^f/18–26^v/1); „Cu mare fierbințeală *am dorit* a mă cuprinde supt brațele ceale părintești” (IP, 1^f/6–8).

³⁰ Menționăm siglele întrebuițate pentru textele aduse în discuție: VP = *Viața lui Petru cel Mare* (ms. rom. 3161 din 1788, f. 2–186), IDI = *Istoria a marelui cneaz Dimitrie Ioanovici* (ms. rom. 3161 din 1788, f. 187–215^v), PS = *Piatra smintelii* (ms. rom. 1131 din 1780, f. 4–164^v), PO = *Pășunea oilor celor cuvântătoare* (ms. rom. 1132 din 1782, f. 178–199^f), LD = *Livada duhovnicească* (ms. rom. 2485 din 1780, f. 1–173) și IP = *Preoție sau îndreptarea preoților* (CRV I 529, Sibiu 1789, numai textul *Predosloviei*, f. 1–10^v în numerotarea noastră).

- după urmă* loc. adj. „de la sfârșit, ultim”: „să stea până la cea mai *după urmă*” (VP, 71^f/11–12) – „au ajuns la ceale *după urmă* zile ale vieții sale” (PS, 68^v/8–9); cf. 24^v/7, 74^v/13; „sfârșitul cel mai *după urmă* al călătoriilor este Dumnezeu” (PO, 180^f/20–22).
- fără (de) zăbavă* loc. adv. „imediat”: „Ci *fără de zăbavă* s-au ivit rușii spre dânșii” (VP, 76^v/4); cf. 86^f/10 – „și *fără zăbavă* au izgonit pă muma lui, Teodora” (PS, 23^f/13–14).
- fierbinte* adj. „înfocat, înflăcărat, aprins”: „Cum că aceea iaste a Sfântului Nicolae minune, carele ca un *fierbinte* apărătoriu al neamului rusesc zăticnește armele acelor streini” (VP, 49^v/15–17) – „carii era apărători foarte *fierbinți* lui Fotie” (PS, 26^f/15–16); cf. 68^v/4, 6; „ne-au spus pentru Sfântul Efrem... că era foarte râvnitori și *fierbinte* pentru credință” (LD, 24^f/14–17).
- fierbințeală* s.f. „înflăcărare”: „cum că acel arhieru... cu *fierbințeală* au rugat puterea celui preainalt” (VP, 5^v/12–15); cf. 54^f/8 – „prin rugăciunile lui Valduin îndemna cu *fierbințeală* pre toți prințipii Evropii împotriva lui Mihail” (PS, 76^f/7–10); cf. 76^v/6; „Cu mare *fierbințeală* sufletească am dorit a mă cuprinde supt brațele ceale părintești” (IP, 1^f/6–8).
- fiștece* adj. nehot. „fiece”: „Atâta dar de ținearea minții... ajungea să-i spuie cineva numai o dată *fiștece* nume și mai mult să nu-l uite” (VP, 44^v/18–20) – „numărându-vă pre voi înșivă... ca pre un călcătoriu de leage și nevoiaș păcătoș și nevreadnic de *fiștece* dar” (PO, 183^f/4–8); cf. 196^f/18; „niminea din cei nehirotonisiți să nu înveațe sfânta liturghie nici în *fiștece* vreme, nici fieșteunde fără numai la loc sfințit” (LD, 18^f/1–4).
- gând* s.n. în expr. *a pune gând(ul)* „a intenționa (ceva rău față de cineva)”: „Iară Vorie... *au pus gând* să se înalțe la scaunul Rosie” (VP, 9^f/13–15) – „au început diiavolul *a-m pune gândul* și a mă supăra” (LD, 15^f/1–2).
- isteciune* s.f. „istețime”: „Pre acesta, cunoscând împăratul Petru *isteciunea* lui, au vrut să-l aibă aproape de dânșul” (VP, 34^v/2–3); cf. 69^v/12–13 – „ce fel de cercări au dat din fireasca lui *isteciune* a³¹ minții” (PS, 12^f/12–13).
- iuțime* s.f. „mânie, asprime”: „s-au pornit... asupra oștii rusești cu atâta *iuțime*, cât... au îndemnat și pre călăreții a fugi cu multă rușine” (VP, 10^v/7–11) – „acelea carele scrisese Nicolae foarte cu *iuțime* și amărăciune” (PS, 31^v/16–18); „Doamne, nu cu mâniia ta să mă mustri pre mine, nice cu *iuțimea* ta să mă certî” (PO, 188^v/9–11).
- izgoană* s.f. „exil”: „s-au osândit să trăiască la *izgoană* cu toată familia lui” (VP, 33^f/17–18) – „și aduce de la *izgoană* pă Ignatie și-l pune în scaun” (PS, 44^f/3–4); cf. 25^f/13.
- închietură* s.f. „articol”: „și între celealalte *închieturi* ale scrisorii s-au încredințat și aceasta” (VP, 81^v/14–15) – „învățați-i așîșdirea și cealealalte *închieturi* ale Simvolului” (PO, 180^v/17–18).

³¹ Scris: i sîeçi rh.

- în deșert* loc. adv. „zadarnic, în mod inutil”: „*în deșert* s-au nevoit” (VP, 37^v/9) – „carele de multe ori au învățat și au muștrăat..., însă *în deșert*” (PS, 21^v/14–17).
- mil* s.n. „unitate de măsură pentru lungime, milă”: „o cetate ce să află după apa Nevei 30 de *miluri* de la Notenburg spre apus” (VP, 64^f/1–2); cf. 49^v/1, 77^f/7 – „și trecând *Iordanul*, la un *mil* de loc, au început bătrânul a să cuprindă de friguri” (LD, 5^f/12–14).
- namesnic* s.m. „succesor în vreo funcție”: „lăsând doi fii, pre Teodor, pre carele l-au rânduit și l-au lăsat *namesnic* lui, și pre Dimitrie” (VP, 8^v/19–20); cf. 96^v/18 – „Pentru aceea și arhieriei Romei, *namesnicii* lui, sânt judecători mai presus decât toți” (PS, 37^v/9–11), cf. 68^f/8, 69^v/8.
- nimurui* pron. neg. în dat. (cu $n > r$ prin disimilare) „nimănu”: „și să nu spuie *nimurui* cine iaste” (VP, 43^v/11); „Iară marele cneaz l-au oprit ca *nimurui* să spuie aceasta” (IDI, 204^f/20–21) – „Jură-te mie că până voi trăi nu vei spune *nimurui* ceale pentru mine” (LD, 26^f/17–18).
- oblici* vb. „a afla”: „Techelovit cu toată sămânța acea spurcată dievolească au rămas cu totul înspăimântat când *au oblicit* cum că Petru... purcusea cu grabă” (VP, 29^v/19–30^f/1) – „putea ca să stea cu mulțămă de obște... deaca nu *l-ar fi oblicit* în următorul an” (PS, 12^f/2–4).
- păciuire* s.f. „pace; înțelegere”: „Comendașul care era într-înșă... au aflat cu socoteală că mai bine să taie o *păciuire* bună” (VP, 72^v/13–15) – „Unii zic că aceasta o au făcut-o Vasilie având râvna *păciuirii* bisericesti” (PS, 44^f/10–12); cf. 71^v/6.
- piedecă* s.f. în expr. *a face (a pune) piedecă* „a împiedeca, a crea dificultăți”: „*puind piezeci* socotinței sale” (VP, 24^f/7–8), „După aceasta voievodul Seremet muncia ca să *facă piedecă* șvezilor” (VP, 56^f/6–8) – „și *vei pune piadecă* întru dreptatea ta” (PO, 193^f/18–19).
- politici* vb. „a se civiliza, a se cultiva”: „și le-au poruncit să călătorească în eparhiile Evropei cu cheltuiialele lor ca să *să politicească*” (VP, 40^f/1–2); cf. 85^v/1 – „și să *facă să să politicească* îndrăzneala, răutatea și necredința” (PO, 185^v/9–10).
- politie* s.f. „cetate; țară”: „Trimis-au și în Polonia o cerere foarte cu pompă mare ca să arate cătră acea *politie* bună cugetarea lor” (VP, 11^f/11–13); cf. 41^v/19 – „Și pentru rugăciunile ceale de obște ale *politi* Naupli și a lui Argus au luat chemarea scolasticească” (PS, 13^v/10–12); cf. 11^v/12.
- prieteșug* s.n. „prietenie”: „împăratul Petru... au vrut să-l aibă aproape de dânsul arătând spre el mare *prieteșug*” (VP, 34^v/2–4); cf. 38^v/4, 54^f/10, 81^f/2 – „îndreptările lui ceale vrednice de pomenire au fost: ...vesel pre la adunările sale, dulce la *prieteșug* și cinstitori de Dumnezeu” (PS, 14^v/14–15^f/2); cf. 71^v/9, 76^f/2.
- procopseală* s.f. în loc. vb. *a face procopseală* „a câștiga, a obține un profit”: „Atuncea, deaca au văzut sfeții că cu cercarea lor *n-au făcut* niceo *procopseală*, ... aflat-au cu cale să să întoarcă la apele lor” (VP, 75^v/11–14) – „Drept aceea unul carele cumpără o treaptă pă bani... ce *procopseală va să facă?*” (PO, 195^v/19–196^f/1).

- puțin* adv. „puțin”: „iară pre câți au cunoscut că au greșit mai *puțin* i-au izgonit... în Siviriia” (VP, 50^v/12–14) – „să le deșchiză la idolatrie pentru ca să stingă câte *puțin*, câte *puțin* dumnezeiasca lumină” (PO, 185^v/6–8); adj. „puțin”: „s-au aflat 500 dă tunuri și *puținică* iarbă de pușcă³²” (VP, 135^v/15–16) – „Dați-le lor *puținică* înștiințare la fieștecă³³” (PO, 181^f/8–9); cf. 179^f/10; „Cu vinul trebuiaște a să amesteca și *puținică* apă” (IP, 8^f/3–4).
- sârgui* vb. „a se sili, a se strădui”: „mai marele corăbierilor sveților *s-au sârguit* să bage în cetate³⁴ 1200 de ostași” (VP, 67^f/14–15); cf. 67^v/1, 70^f/4; „Iară tu, stăpânitoriule, *sârguiaște*... a trimite daruri” (IDI, 188^f/4–5); cf. 189^v/16, 190^f/20 – „care mult *s-au sârguit* cu ucenici săi” (PS, 11^f/15–16); „care din oamenii cei proști *să sârguiesc* să meargă la palatul împăratului” (PO, 188^f/2–4); „și nefiind povățuire de o îndreptare ca aceasta în limba noastră părintească, rumânească, *m-am sârguit*... a o tălmăci” (IP, 1^v/9–14).
- scandela* s.f. „supărare, indignare”: „că însuși vrăjmașii lui cei mari să teama ca să dea vreo mică pricină de *scandela*” (VP, 59^f/19–59^v/1) – „și poliția lui de mare *scandela* la norod” (PO, 189^f/8–9); cf. 199^f/6.
- stăpânie* s.f. „cârmuire, conducere”: „Biruințele ce au isprăvit marele Petru... l-au făcut atâta de vrednic de minune aproape de toate *stăpâniile* Evropii” (VP, 53^v/3–6) – „și să roagă, plânge, nici într-un chip nu va să priimească *stăpâniia* patrierșască” (PS, 24^v/1–3); cf. 45^f/6, 69^v/12, 71^v/12.
- stricăcios* adj. „dăunător”: „au luat pricină să clevețească... zicând că va să bage³⁵ în Rusia înnoiri vătămătoare și *stricăcioase*” (VP, 48^v/8–10) – „s-au aprins acel foc *stricăcios* de au pricinuit multă stricăciune” (PS, 30^f/6–7); cf. *ne-stricăcioasă* (LD, 4^v/2).
- urâciune* s.f. „aversiune, ură”: „Acest mod al purtării de grije... au rădicat *urâciune* tuturor rușilor” (VP, 11^v/14–16) – „Iară Vasilie, nesuferind aceasta, îndată au schimbat la mare *urâciune* dragostea ce o avea mai nainte” (PS, 44^v/15–17); cf. 27^f/12–13, 27^v/6, 71^v/4; „Să socotească bine ce au lucrat Hristos..., cum au suferit ocări și palme, *urâciuni* și rane” (PO, 181^v/1–6).
- vârful* s.n. „treaptă superioară”: „și era tocma în *vârful* făgăduinții ca să împlinească aceasta” (VP, 16^v/11–12); cf. 75^f/9 – „nu e atâta de trebuință lui a ști *vârful* învățaturii și al înțelepciunii” (PO, 188^v/20–22).
- vivliotichi* s.f. „bibliotecă”: „Aceasta iaste împărțită în multe case și are o mare *vivliotichi*” (VP, 98^v/3–4) – „Iaste scrisoarea aceasta întru adaogirea *vivliotichii* a părinților” (PS, 29^f/9–11); cf. *vivliotica* (LD, 172^v/17–18).

În sfârșit, pentru a îndepărta orice urmă de îndoială în privința identității traducătorului, menționăm prezența în *Viața lui Petru cel Mare* a unei particularități lingvistice insolite, forma verbală *voar* (cu diftongarea *o > oa*): „să *voar* fi aflând” (VP, 78^f/19). Apariție singulară în textul copiat de Zamfir Marco, această

³² Scris: бѣпкѣ.

³³ Scris: флѣз екарѣ.

³⁴ Scris în continuare de.

³⁵ Scris: баѣ.

particularitate este caracteristică textelor scrise de Radu Duma: „nu voar putea” (PS, 37^v/15); cf. și 40^f/5, 44^v/3, 45^v/1, 49^v/1 etc.; „voar să strângă” (LD, 8^v/12); cf. și 172^v/10, 12, 15, 173^f/11 etc.

7. La capătul acestei investigații, o întrebare pe deplin justificată: de ce acest dascăl, obișnuit să-și semneze traducerea, nu a procedat la fel și în privința celor două traduceri cu subiecte extrase din istoria Rusiei? Cu privire la *Viața lui Petru cel Mare*, explicația ar putea ține de structura ambivalentă a textului românesc. Așa cum am arătat mai sus, acesta a rezultat, pe de o parte, din traducerea primelor patru cărți ale scrierii lui Antonio Catiforo, iar pe de altă parte, din redactarea cărții a V-a pe baza fragmentelor preluate din diverse cronică românești și a traducerii unei broșuri rusești. E limpede că, în urma acestei elaborări complexe, Radu Duma nu mai putea susține că textul românesc rezultat a fost tradus, căci o asemenea afirmație, raportată la integralitatea textului, ar fi fost inexactă.

Cât privește *Istoria a marelui cneaz Dimitrie Ioanovici*, absența numelui lui Radu Duma în postura de traducător ar putea fi pusă în relație cu efectuarea traducerii românești pe „cheltuiala” popii Sava Popovici din Rășinari³⁶. Nu cunoaștem detaliile încheierii tranzacției respective, dar este posibil ca Radu Duma să fi renunțat la revendicarea traducerii în schimbul banilor plătiți de acest preot. De altfel, în însemnările copiștilor din cele două copii cunoscute ale scrierii, actul traducerii este menționat la pers. 3 sg., detaliu care ar putea aparține traducătorului³⁷.

8. În final, ar mai trebui să reținem amănuntul că Radu Duma, cunoscut în viața de toate zilele sub numele moștenit, a dobândit prin însemnarea lui Zamfir Marco, un pseudonim a cărui creare înclinăm să o punem în seama copistului.

³⁶ Vezi Emilian Cioran, *Centenarul primei cărți de Geografie în limba românească – Comunicare*, în „Gazeta Transilvaniei”, Anul LXXVII, 1915, nr. 286, p. 2; N. Iorga, *Un manuscript de traduceri din rusește*, în „Revista istorică”, Anul I, 1915, nr. 1, p. 20.

³⁷ Însemnările respective coincid atât în ceea ce privește poziționarea lor în text, fiind situate imediat după preambulul scrierii, cât și în privința conținutului părții de început, deci par să reproducă parțial însemnarea traducătorului.

Copia popii Sava Popovici din Rășinari

<partea finală a preambulului>:

„... precum să cunoaște la istorie, când în oastea rusească să afla 399 000 de ostași, iară în oastea tătarească păgânească se afla tătari 1200 000”.

<însemnarea copistului>:

„Tălmăcitu-s-au această istorie din limba rusască în cea rumânească prin toată cheltuiala mea: popa Savva Popovici ot Rășinari, 1785, april 12. Capela episcopoească”.

(Emilian Cioran, *Centenarul primei cărți de Geografie în limba românească*, p. 2)

Copia lui Zamfir Marco din Șcheii Brașovului

<partea finală a preambulului>:

„... precum să arată la istorie, că în oastea rusească să afla ca la 399 de mii de ostași, iară în oastea păgânească a tatarilor 1200 000”.

<însemnarea copistului>:

„Tălmăcitu-s-au această istorie din limba rusească pe limba rumânească de dumnealui chir dascalul Radu Popovici, în Brașov la anno 1785, martie 12. Și s-au scris iar de ... smeritul Zamfir Marco, în Brașov, la anno 1788, april 29”.

(G. Ștrempel, *op. cit.* [vol.], III, p. 33)

Pseudonimul *Rodion Popovici*, atribuit dascălului şcheian, se înscrie, după ştiinţa noastră, în rândul celor mai vechi pseudonime literare purtate de români.

9. Scurta noastră investigaţie filologică s-a încheiat cu acelaşi rezultat pe care, în urmă cu un veac, l-a avansat Al. Lăpedatu: traducătorul *Vieţii lui Petru cel Mare* (versiunea braşoveană) a fost dascălul Radu Duma, zis şi Rodion Popovici. Spre deosebire de istoricul ardelean care în sprijinul acestei ipoteze invoca calitatea de dascăl a traducătorului, demonstraţia noastră s-a axat, în special, pe examinarea particularităţilor de limbă ale traducerii.

À LA RECHERCHE D'UNE PATERNITÉ

(Résumé)

Rodion Popovici, qui a été mentionné comme l'auteur de la traduction de l'oeuvre d'Antonio Catiforo *La vie de Pierre le Grand*, a été identifié à Radu Tempea V par N. Iorga et à Radu Duma par d'autres chercheurs; récemment, ces identifications ont été envisagées comme insuffisamment argumentées. Notre étude, appuyée en particulier sur des particularités linguistiques, démontre que le traducteur a été Radu Duma, la maître d'école des Şcheii Braşovului.

Cuvinte-cheie: căutarea paternităţii, Rodion Popovici, Radu Tempea V, Radu Duma, pseudonim literar.

Mots-clés: recherche de la paternité, Rodion Popovici, Radu Tempea V, Radu Duma, pseudonyme littéraire.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13*